

СПРАВЕДЛИВА ОБОРОНА І МОРАЛЬНА ЛЕГІТИМНІСТЬ НАСИЛЬСТВА

Ваксютенко П. С.

асистент кафедри філософії

*Український державний університет імені М. П. Драгоманова
м. Київ, Україна*

Питання моральної легітимності насильства у формі збройної оборони набуло підвищеної актуальності для українського суспільства під час повномасштабної збройної агресії росії проти України. Захист територіальної цілісності, прав і свобод громадян є політичною, правовою, а також моральною проблемою: насильство виправдане, якими є його межі, і на підставі яких морально-правових норм суспільство може вважати оборонні дії справедливими?

Міжнародно-правова основа дієвих обґрунтувань оборони міститься в Статуті ООН, що проголошує принципи запобігання агресії та право на індивідуальний і колективний захист, але водночас обмежує застосування сили загальносвітовими стандартами. З огляду на це, актуальність дискусії полягає у поєднанні двох вимірів: юридичного, відповідного положенням Статуту ООН, Женевських конвенцій і національного законодавства; етичного, обумовленого моральністю прийнятих рішень щодо засобів оборони, їх мети, методів і пропорційності. На національному рівні закони України визначають правове підґрунтя оборони і режимів, що супроводжують збройний спротив, зокрема під час воєнних дій і тимчасової окупації [3, с. 4; 6, с. 1; 7, с. 1]. На філософському рівні тема пов'язана з традиціями «справедливої війни» / «Just War», яка тягнеться від Августина та Томи Аквінського до сучасних теоретиків (Майкл Волцер, Джефф МакМахан), і кожен етап дає інструментарій для розрізнення справедливих і несправедливих підстав застосування сили, а також правил ведення війни [2, с. 89; 1, с. 45; 5, с. 1; 13, с. 33; 8, с. 1].

В українських реаліях це поєднання аргументів має практичне значення: формування моральних наративів, які підтримують обґрунтовану оборону, впливає на легітимацію державних рішень, моральну стійкість суспільства та міжнародну підтримку.

Історико-теоретичні підвалини: традиція справедливої війни. Теорія справедливої війни формувалася у двох взаємопов'язаних площинах: *jus ad bellum* (справедливі підстави для війни) та *jus in bello*

(етичні правила ведення війни). У класичних християнських джерелах (Августин) війна може бути виправданою як каральний чи оборонний засіб проти зла, але лише за умови праведності наміру та правової підстави [2, с. 89]. Тома Аквінський систематизує критерії справедливої війни: легітимний авторитет, справедлива причина, праведний намір, останній засіб та пропорційність [1, с. 45]. Гуго Гроцій закладає ранньомодерну доктрину міжнародного права, що підкреслює право народів і держав на опір агресії та межі допустимого в застосуванні сили [5, с. 1].

У сучасній філософії Майкл Волцер представив емпірично орієнтований підхід: моральний дискурс про війну повинен враховувати політичні і соціальні контексти, а також відокремлювати легітимність причини від моральності засобів [13, с. 33]. Натомість Дж. МакМахан пропонує критичний ревізіонізм традиції: він оскаржує моральну «рівність» комбатантів і стверджує, що моральна відповідальність індивідів залежить від справедливості справи, за яку вони воюють, а також від ступеня їх провини чи співвідповідальності, що має серйозні наслідки для оцінки легітимності атак і правил дискримінації [8, с. 1].

Юридичні стандарти і їхній моральний вимір. Міжнародне право (Статут ООН) передбачає обмеження щодо застосування сили: загальне правило заборона на застосування сили, а виняток, право на самооборону (індивідуальну чи колективну) у разі збройного нападу [12, с. 2]. Женевські конвенції встановлюють обов'язки щодо захисту цивільних і недопущення жорстоких методів ведення війни [4, с. 24]. Римський статут Міжнародного кримінального суду визначає військові злочини, злочини проти людяності та агресію як кримінальні діяння [11, с. 1]. Нюрнберзькі постулати наголошують на індивідуальній відповідальності за злочини агресії, що формує юридичний і моральний тиск на лідерів-ініціаторів агресії [10, с. 1].

У поєднанні з національним правом (Конституцією України, законом про правовий режим воєнного стану та законом «Про основи національного спротиву») це створює правове підґрунтя для оборони та одночасно визначає юридичні межі для застосування насильства [3, с. 4; 6, с. 1; 7, с. 1]. Юридичні норми виступають як мінімальний етичний стандарт: дії, що порушують Женевські конвенції чи Римський статут (до прикладу, спрямоване винищення цивільного населення), не можуть бути морально виправдані навіть у контексті загальної мети оборони.

Пропорційність, дискримінація і останній засіб: теоретичні та практичні проблеми. *Пропорційність.* Критерій пропорційності вимагає, щоб шкода, спричинена оборонними діями (включно

з побічними жертвами), не перевищувала істотного та непропорційного внеску в досягнення виправданої мети. У практиці це вимагає оцінки ризиків та альтернатив і часто стає предметом етичних дилем, коли відстоюється великий суспільний інтерес ціною значних цивільних втрат. М. Волцер наголошує на політичному контексті цих рішень і на тому, що практичні політичні судження про пропорційність не завжди корелюють із чисто теоретичними моделями [13, с. 33]. Дж. МакМахан вказує, що питання пропорційності ускладнюється, якщо частина цивільного населення на різних рівнях бере участь у підтримці агресії, але це не дає безумовного права на поразку принципу невинності цивільних [8, с. 1].

Дискримінація (розрізнення). Заборона навмисного нападу на некомбатантів, як ключовий принцип *jus in bello*, закріплений в Женевських конвенціях. Проте сучасні війни піднімають питання «перетікання» цивільних у статус співучасників (наприклад, коли цивільні забезпечують логістику агресора або санкціоновано залучені до бойових дій). Складність: розрізнити міру відповідальності та не перетворювати принцип невинності в пусту формулу, що дозволяє масові «виправдання» атак по цивільних об'єктах. Юридичні норми прагнуть до чіткості (військові цілі vs цивільні), а моральна теорія мусить враховувати етичні нюанси особистої та колективної відповідальності [4, с. 24; 11, с. 1].

Останній засіб. Традиційний критерій «останнього засобу» вимагає, щоби всі розумні мирні форми вирішення конфлікту були вичерпані перед вдаванням до сили. У випадках агресії проти України цей критерій інтерпретується з урахуванням реалій: дипломатичні зусилля, санкції, міжнародні резолюції, але реальна загроза життю та територіальній цілісності робить військовий спротив неминучим. Тут моральне виправдання оборони підкріплюється юридичним правом на самооборону (Статут ООН), але залишаються етичні вимоги до вибору методів – мінімізувати шкоду цивільним і застосовувати силу лише у межах пропорційності [12, с. 2; 4, с. 24].

Особливості сучасної оборони. Сучасні конфлікти характеризуються гібридними формами (кібероперації, інформаційні напади, використання партизанських і терористичних тактик). Це підриває традиційні розрізнення між комбатантами і некомбатантами, створює етичні та юридичні виклики: як трактувати дії цивільних, що забезпечують кібер-інфраструктуру агресора? Які методи пропорційні при нейтралізації кіберзагроз? Якщо інформаційна операція спричиняє реальні загрози життю (наприклад, маніпуляція евакуацією), чи дає це підстави для «військового» відповіді?

Тут важливо уникати двох крайнощів: виправданням довільного насильства під виглядом «військової необхідності» та надмірного охолодження моральних стандартів під тиском страху. Юридичні механізми (наприклад, розширене трактування термінів «воєнні операції» в міжнародному праві) не завжди відповідають етичним вимогам; тому моральна теорія має адаптувати критерії справедливості, але не відмовлятися від фундаментальних принципів – дискримінації та пропорційності [4, с. 24; 11, с. 1; 13, с. 33].

Інституціональна відповідальність, моральний імператив і громадянська легітимація. Оборона, щоб бути морально легітимною, потребує не лише правових підстав, а й інституційних гарантій та прозорих процедур контролю: чітке визначення повноважень, підзвітність військового керівництва, механізми розслідування злочинів та компенсації жертвам. Наявність таких механізмів посилює моральну правомірність оборони і зменшує ризик зловживань. Післявоєнна відповідальність (приготування правових та моральних процедур притягнення винних до відповідальності) також є частиною морального обґрунтування: захист не виправдовує безкарності.

Також моральна легітимність опирається на суспільний консенсус і наративи: наскільки громадяни розуміють і приймають причинність та методи оборони, наскільки відчувають співвідповідальність та солідарність. У демократичному суспільстві легітимація оборони проходить через публічний дискурс, прозорість та право на критичну оцінку рішень влади – це підсилює етичний характер оборонних дій та зменшує ризик авторитарних зловживань.

Висновки. Моральна легітимність оборони – це синтез. Вона вимагає одночасного дотримання класичних моральних критеріїв (*jus ad bellum* і *jus in bello*), міжнародно-правових норм і національного законодавства. Юридичне право на самооборону (Статут ООН) і національні правові акти створюють мінімальні рамки; моральна відповідальність вимагає додаткових стандартів щодо пропорційності, дискримінації та прозорості підзвітності [12, с. 2; 4, с. 24; 3, с. 4].

Критерії справедливої війни лишаються релевантними, але потребують інтерпретації. Принципи останнього засобу, праведного наміру, пропорційності та дискримінації мають бути адаптовані до умов асиметричних і гібридних конфліктів, проте їхня етична суть, в межах допустимого насильства, не підлягає релятивізації [1, с. 45; 13, с. 33; 8, с. 1].

Слід розрізняти моральну відповідальність політичних керівників (які ініціюють чи ведуть війну) і конкретних виконавців (солдатів, цивільних учасників). Системи підзвітності, розслідувань і правосуддя – необхідні елементи підтримки легітимності оборони та запобігання зловживанням [10, с. 1; 11, с. 1].

Справедлива оборона не є «моральним універсалом», що автоматично виправдовує будь-які засоби; це етичний режим, що поєднує праведну мету із суворими моральними обмеженнями щодо методів її досягнення. Саме поєднання правового обґрунтування, моральних критеріїв і демократичної підзвітності робить оборону легітимною – і лише така оборона заслуговує на суспільну підтримку та міжнародне визнання.

Література

1. Aquinas, Thomas. *Summa Theologiae* (Secunda Secundae – про справедливу війну). (електронний варіант). – Джерело: Summa Theologica (PDF). [<https://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.html>]. С. 45.
2. Augustine. *City of God* (Book XIX – про справедливу війну). (<https://files.romanroadsstatic.com/materials/romans/nicene-christianity/City%20of%20God.pdf>). С. 89.
3. Constitution of Ukraine (English translation). Article 17 та інші положення щодо оборони. (офіційний текст). [3, с. 4]. Конституційний Суд України.
4. The Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols. ICRC consolidated text (PDF). С. 24. icrc.org
5. Grotius, Hugo. *De Jure Belli ac Pacis* (The Law of War and Peace). (електронний варіант). С. 1. LONANG Institute+1
6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (Закон України № 1647-III). (офіційний текст). С. 1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1647-14#Text>
7. Закон України «Про основи національного спротиву» (Закон України № 1702-IX, 16.07.2021). (офіційний текст). С. 1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
8. McMahan, Jeff. “The Ethics of Killing in War.” *Philosophia* / Springer (2006) – стаття (PDF). С. 1]. d-nb.info
9. McMahan, Jeff. *Killing in War*. Oxford University Press, 2009 (основна монографія). с. 10. philosophy.ox.ac.uk+1
10. Nürnberg Principles. Text adopted by the International Law Commission / UN documents. с. 1. legal.un.org
11. Rome Statute of the International Criminal Court (consolidated text). (PDF). С. 1. icc-cpi.int
12. Charter of the United Nations (UN Charter). Official text (PDF). С. 2. treaties.un.org
13. Walzer, Michael. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations* (4th ed.). (електронний/PDF-варіант). С. 33. dl1.cuni.cz+1